

Prof. zw. dr hab. Krzysztof Pilarczyk

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Religioznawstwa
adres prywatny: 31-139 Kraków, ul. Łobzowska 61/4, tel. 12-359-53-05
e-mail: krzysztof.pilarczyk@uj.edu.pl

OCENA

pracy doktorskiej Pana mgr. Jakuba Pogonowskiego
*Semickie podłoże językowe i kulturowe w greckim tekście listów Pawła z Tarsu
w ujęciu konfrontatywnym z wczesnymi tekstami judaizmu*
Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2022, ss. 514
Promotor: dr hab. Roman Marcinkowski (UW)

Przedstawiona do oceny praca Pana Jakuba Pogonowskiego składa się ze spisu treści (s. 1-3), wstępu (s. 4-22), wykazu ważniejszych skrótów (s. 23), wprowadzenia (s. 24-87), czterech rozdziałów (s. 88-170, 171-311, 312-413, 414-460), zakończenia (s. 461-478), tłumaczenia i parafrazy *Listu go Galacjan* (s. 479-493), bibliografii (s. 494-507) i streszczenia w języku angielskim (s. 508-514), obejmując łącznie 514 stron.

Już na wstępie należy stwierdzić, że jest to rozprawa spełniająca w podstawowym stopniu wymogi prac, które są podstawą awansu akademickiego i może być poddana ocenie jako rozprawa doktorska. Jej ocena wymaga odpowiedzi na kilka ważnych pytań. Po pierwsze, należy wskazać zasadność podjęcia tematu (czy zasadne jest podjęcie tematu badań i jaki jest to obszar badań); po drugie, ocenić wyznaczoną przez doktoranta drogę postępowania badawczego i jej kolejne kroki (czy właściwa jest struktura rozprawy, sformułowane hipotezy badawcze, nakreślenie drogi postępowania badawczego itp.); wreszcie ocenie podlega dobór metod zastosowanych w pracy wraz z bazą źródłową (czy właściwie został wybrany materiał źródłowy i literatura przedmiotowa oraz metoda badań?), i na koniec ocenie podlegają rezultaty (wyraźne wnioski) wynikające z poszczególnych rozdziałów zestawione w zakończeniu rozprawy. Wszystkie te cząstkowe pytania przyczyniają się do odpowiedzi na (określone Ustawą) zalecenia, że rozprawa „powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazy-

wać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”.

Tytuł pracy. Rozprawa nosi tytuł *Semickie podłoże językowe i kulturowe w greckim tekście listów Pawła z Tarsu w ujęciu konfrontatywnym z wczesnymi tekstami judaizmu*. Wynika z niego, że autor uczyni przedmiotem badań podłoże językowe i kulturowe greckiego tekstu listów Pawła z Tarsu, ograniczając je do warstwy semickiej, co będzie wymagało od niego konfrontowania go ze znanymi mu tekstami i dziejami judaizmu tzw. okresu końca drugiej świątyni. Odnosi się też do tekstów rabinicznych (późniejszych), ponieważ i one służą rekonstruowaniu żydowskiej kultury Pawłowego okresu. Tak sformułowany tytuł budzi pewne zastrzeżenia, ponieważ język jest częścią kultury. Zatem czy nie wystarczyłoby sformułowanie „semickie podłoże kulturowe...”? Lektura pracy począwszy już od wstępu wskazuje, że nie będzie się on odnosił do „listów Pawła z Tarsu”, a tych w korpusie Nowego Testamentu jest aż trzynaście, lecz tylko uczyni przedmiotem badań „wybrane wątki, w szczególności odnoszące się do kwestii Tory oraz miejsca ludzi z narodów wśród wyznawców Jezusa” (s. 7). Ograniczy się w tym do *Listu do Galatów* (autor używa terminu *Galacjan*; ja będę używał bardziej utrwalonego w polskiej translatoryce biblijnej *Galatów*) i w niewielkim zakresie *Listu do Rzymian*. Poprzestając na tym, należy stwierdzić, że tytuł rozprawy nie odzwierciedla w pełni jej rzeczywistego zakresu i jest nieprecyzyjny. Być może dodanie podtytułu pomogłoby przynajmniej częściowo temu zaradzić.

Temat rozprawy i jej problemy badawcze. Autor pracy widzi potrzebę analizy greckiego korpusu pism Pawła z Tarsu (ograniczonego, jak to powyżej wskazałem) w aspekcie „języka i kultury hebrajskiej” (s. 4). Uważa, że dotychczasowe badania koncentrowały się głównie na „filologii greckiej i teologii, w niewystarczającym stopniu uwzględniają[c] (...) kontekst epoki oraz środowiska językowego, w jakim narodził się ruch wyznawców Jezusa” (s. 4). Dlatego autor pragnie wyeksponować „kontekst hebrajski” (s. 5), mając świadomość tego, że badania te już podejmowano, zwłaszcza od drugiej połowy XX wieku, w kontekście dialogu katolicko-judaistycznego, któremu silny impuls dał II Sobór Watykański. Autor, wychodząc z założenia, że dotychczas „koncentrują się [one] zazwyczaj na kulturze hellenistycznej” (s. 6), stawia sobie za cel na nowo zrekonstruować obraz Pawła, zwłaszcza jego stosunek do Tory, ale nie tylko. Kwestionuje on totalny antynomizm Pawłowy, skupiając uwagę na nowym (wprawdzie

punktowym, ale też całościowym, co znalazło wyraz w jego tłumaczeniu) odczytaniu *Listu do Galatów*, ponieważ – jak uważa – struktura tego listu dobrze się do tego nadaje, a i ona zainspirowała go do konceptualizacji tejże rozprawy. Celem jego analiz, głównie semantycznych, jest redefinicja poglądów Pawła w zasadniczych kwestiach poruszanych w tymże liście i oddziaływanie na jego poglądy kultury hebrajskiej oraz dyskursu, jaki się toczył w judaizmie za jego życia, spowodowany tzw. „wydarzeniem Jezusa”, w który Paweł zaangażował się jako postać pierwszoplanowa, wywierając wpływ na późniejsze dzieje chrześcijaństwa i jego doktrynę (paulinizm). Do kluczowych kwestii, które zostały omówione w pracy, autor zaliczył „dobrą nowinę” w ujęciu Pawła (rozdział I), „sprawiedliwość”, „Prawo” lub „czynienie Prawa”, „wiara”, „łaska” / „miłość” / „przychylność” (rozdział II), w końcu oryginalny Pawłowy sposób argumentacji (rozdział III), szukając dla nich zakotwiczenia z jednej strony w kulturze hebrajskiej, z drugiej zaś we własnym doświadczeniu Jezusa Zmartwychwstałego (tego w pracy autor nie porusza). W rozdziale IV autor dokonał swoistego podsumowania Pawłowej myśli, do czego dobrze nadawała się nakreślona przez autora *Listu do Galatów* idea przymierza Izraela z Bogiem, jako konstytutywna dla judaizmu, w której widać ciągłość religijnej idei pierwszego i nowego Izraela. Całościowe i zarazem syntetyczne ujęcie swoich wywodów zawarł we własnym tłumaczeniu / parafrazie *Listu do Galatów* (w jego nazewnictwie *do Galacjan*) (zob. Załącznik s. 479-493).

Dysponując niezwykle rozległym materiałem źródłowym oraz swoistym wyborem, jakiego dokonał dla ilustracji podstawowej tezy (Pawła należy odczytać w kontekście dwóch kultur – hebrajskiej i hellenistycznej), autor stanął przed wyborem metod badawczych, które byłyby adekwatne do osiągnięcia wyznaczonych celów. Zanim dokonam jej opisu i oceny, na tym etapie należy uczynić konstatację. Praca wpisuje się w dziedzinę nauk humanistycznych i teologicznych. Jej przedmiot i cele badawcze pozwalają ją przyporządkować do takich dyscyplin naukowych, jak językoznawstwo, teologia, nauki biblijne oraz nauki o kulturze i religii.

Ocena metodologii. Realizacja tematu wymagała zastosowania odpowiednich metod badawczych. Deklaracja metodologiczna autora została sformułowana już na metapoziomie (wstęp), a następnie wdrażana z dobrym skutkiem w poszczególnych rozdziałach. Korzysta on w wiodącym stopniu z warsztatu badawczego językoznawstwa teoretycznego, zwłaszcza wykorzystywanego w badaniach semantycznych i w translatoryce (sam dokonuje przekładu/parafrazy *Listu do Galatów*, prezentując w ten sposób

całościową interpretację tekstu poprzez ciąg spójnych semantycznie wypowiedzi w obrębie listu, dobrze wykorzystując ekwiwalencję zarówno dynamiczną, jak i formalną), oraz wybiórczo dopełnia go metodologią stosowaną w filologii greckiej i hebrajskiej, metodami wykorzystywanymi w biblistyce, judaistyce i religioznawstwie. Interesują go głównie – jak pisze – „dociekania semantyczne i to im poświęcona jest największa część pracy” (s. 10), czym dobrze uzasadnia językoznawczy charakter pracy.

Struktura pracy i kierunki badań. Już we wstępie autor zaprezentował koncepcję pracy. Przełożyło się to na jej strukturę, która pokazuje, jak autor konsekwentnie i z metodycznym kunsztem argumentuje swoją podstawową tezę, iż dotychczasowe badania w dużej mierze w niepełny sposób odczytywały całość językowego przekazu Pawłowego, ograniczając kontekst kulturowy do hellenistycznego, a zaniedbując zakorzenienie jego myśli w kulturze hebrajskiej. Jest jeszcze trzeci kontekst, bez którego zrozumienie semantyki Pawłowej listu wydaje się niemożliwe, to jest własne jego doświadczenie zdobyte w drodze do Syrii, umownie nazywane nawróceniem pod Damaszkiem. Z założenia nim się autor nie zajmuje, choć bez niego kulturowy korzeń hebrajski i hellenistyczny listu byłby niezrozumiały.

Swój wywód autor rozpoczyna od syntetycznego opisu kontekstu społecznego i historycznego oraz religijno-kulturowego listów Pawła, które zaliczone zostały do kanonu Nowego Testamentu. Najpierw przedstawia obraz judaizmu końca tzw. drugiej świątyni (perodyzacja żydowska) i rozumienie w tym okresie Tory (Prawa Mojżeszowego), które specyfikowało istniejące podziały w ówczesnym społeczeństwie żydowskim (pomiędzy – jak to autor konsekwentnie nazywa – Judejczykami). Skupienie uwagi na tej kwestii pozwoli później nakreślić stosunek Pawła do Prawa, co znalazło odbicie w *Listie do Galatów*. Dobrze się stało, że w tym opisie autor nie ograniczył się do źródeł biblijnych, ale wykorzystał także pozabiblijną literaturę halachiczną. Wykorzystał ją do własnego wykładu rozumienia Tory i sposobu jej praktykowania bądź zaniechania w sytuacji, gdy straciła swe znaczenie. Relacje ludu, do którego sam przynależał, z Bogiem nie tylko wyrażają się w praktykach (uczynkach) określanych szczegółowo przez żydowską halachę, ale także przez wiarę. Ten element stanie się szczególnie ważny w rozumowaniu Pawła, ponieważ – jak słusznie zauważa autor – będzie wyznaczał tożsamość Judejczyków, zwłaszcza poprzez ich stosunek do innych ludów (pogan). Różnice w poglądach Żydów, którzy nie przyjęli Jezusowej wykładni Tory i jego przesłania, a judeochrześcijanami – uczniami Jezusa wywodzącymi się z judaizmu, były znaczące.

Na to, co zostało trafnie dostrzeżone przez autora pracy, nakładają się poglądy Pawła, gdy z dobrą nowiną Jezusa z Nazaretu wychodzi do nie-Żydów, pozyskując ich dla chrześcijaństwa. Wówczas w łonie samych kościołów – wspólnot chrześcijańskich pojawia się ostry spór dotyczący tego, czy droga do nich wiedzie przez judaizm, w leksyce Pawłowej i nie tylko przez obrzezanie (nawrócenie na judaizm), czy też mają udział w przymierzu z Bogiem Izraela przez wiarę i chrzest. Kończąc wprowadzenie autor skupia uwagę na leksyce Pawłowej i szerzej, Nowego Testamentu, aby wykazać, w jaki sposób myśl apostoła, znana nam przez grecki tekst listów, pozostawała pod wpływem żydowskiego myślenia osadzonego w hebrajskiej leksyce o halachicznej konotacji, a nie tylko hellenistycznej, dla której środowiskiem kulturowo-językowym była grecka Septuaginta.

Od tego ogólnego wywodu autor przeszedł do szczegółowych kwestii. Przedmiotem jego analizy stał się początek *Listu do Galatów* 1,1 – 2,14. Zajął się w pierwszym rzędzie opisem jednostek językowych, które pozwalają zdefiniować istotne płaszczyzny semantyczne, w czym pomocna stała się dobrze przez niego opanowana metodologia językoznawcza. W tym wyraża się także wartość tejże pracy i oryginalność prowadzonych przez autora analiz, odróżniająca jego podejście do obranego tematu od innych badań dotyczących Pawłowej myśli i prowadzonego dyskursu w obrębie wczesnego chrześcijaństwa.

Autor trafnie wyodrębnia trzy plany semantyczne: (1) *Dobrej Nowiny*, (2) relacji ludu wybranego z Bogiem i swojej apostołskości czyli posłannictwa jako Bożego wysłannika do ludów (relacja wertykalna), (3) tradycji pozabiblijnej i relacji ludu wybranego z nie-Żydami (poganami). Będą one obecne w całym liście, co zapewnia spójność semantyczną całego wywodu Pawła w nim zawartą. Dla jej zrozumienia apostoł musiał przynajmniej w podstawowy sposób wprowadzić swych adresatów nie-Żydów w żydowskie uwarunkowania religijno-kulturowe.

Cechą charakterystyczną dla tego (i następnych) rozdziału jest to, że autor do analiz wykorzystał przede wszystkim narzędzia tekstologiczne, poszukując kontekstu wypowiedzi i osadzenia jej w środowisku kulturowo-religijnym (analiza kontekstualna), co pozwoliło ustrzec się abstrahowania od dyskursu religijnego charakterystycznego dla końcowego okresu drugiej świątyni oraz oderwania go od przekazu Biblii hebrajskiej, z którą zachowywał ciągłość.

W drugim rozdziale podjęte analizy językoznawcze koncentrują się na definicji semantycznej zwrotu „uczynki Prawa”, jednego z kluczowych fraz w argumentacji Pawła. Uzasadnione było także odniesienie do podstawowego tekstu pozabiblijnego, odkrytego w czwartej grocie qumrańskiej, oznaczonego jako MMT (hebr. *Mikcat maase tora*), a w grece Pawłowej *erga nomou*. Autorowi chodziło bowiem o ustalenie, jakie implikacje niesie fakt, że Paweł odwołuje się do tej frazy. Analizy, zwłaszcza natury religioznawczej, miały pokazać, jakie znaczenie w jego ujęciu miała ta syntagma. Jednocześnie jej wychwycenie pozwala lepiej scharakteryzować odbiorców listu Pawła, którzy znali zapewne tradycję religijną judaizmu, skoro nią się posługiwano. W przeciwnym razie argumentacja Pawła byłaby niezrozumiała.

W dalszej części tegoż rozdziału autor przeszedł do szczegółowej analizy językoznawczej Gal 2,15 – 2,21, aby skupić uwagę na czterech jednostkach językowych jak *sprawiedliwość*, *Prawo i czynienie Prawa*, *wiara* oraz *laska* z ekwiwalentami hebrajskimi i greckimi, charakterystycznymi dla Pawłowego myślenia i jego uwarunkowania kulturą hebrajską, której nie odnajduje się w grece klasycznej, Septuagincie i nawet innych pismach NT. Pozwoliło mu to na uchwycenie relacji między sprawiedliwością, przymierzem i zbawieniem w doktrynie judaizmu końca drugiej świątyni.

W konkluzji, po przeanalizowaniu różnych poglądów badaczy, w szczegółowej analizie egzegetycznej tekstu Gal 2.15 – 2,21 autor dał wyraz swym poglądom. Odczytana myśl apostoła osadza się – jak uważa – na przekonaniu, że samo uwierzenie w Jezusa jako soterę i zmartwychwstałego Pana oraz przyjęcie jego ofiary na odpuszczenie grzechów ludzi stanowi jednocześnie oczyszczenie i pozwala na pełne uczestnictwo we wspólnocie Izraela. Dzięki temu „człowiek staje się beneficjentem Bożej przychylności [łaski – K.P.], która nie stanowi jednak działania całkowicie niezależnego od człowieka, gdyż wymagane jest przecież aktywne zawierzenie Jezusowi” (s. 310). Autor trafnie wskazuje, że polemika Pawła nie dotyczy konieczności przestrzegania Prawa, zbawienia osiąganego poprzez uczynki, judaizowania i legalizmu. Dla niego w relacjach Bóg – człowiek istotne jest nawrócenie i powrót człowieka do Boga, do tej więzi, która została zerwana przez nieposłuszeństwo. Wykazuje, że apostoł nie podważa faktu obowiązywalności Tory (tym w *Liście do Galatów* nie zajmuje się). Przeciwstawia się natomiast owej *innej Ewangelii*, w myśl której droga pogan do wspólnoty – nowego Izraela (przymierza) wiedzie najpierw przez konwersję w rozumieniu Prawa żydowskiego, czyli przyjęcie tego, co autor rozprawy nazywa „tożsamością Judejską”.

Myśl Pawła, opisaną w rozdziale drugim, autor rozprawy wzmacnia argumentacją przedstawioną w rozdziale trzecim rozprawy. Ma ona źródłowe osadzenie w 3 i 4 rozdziale *Listu do Galatów* oraz uzupełniona została odniesieniem do *Listu do Filipian* 3 i *Listu do Rzymian* 4. Nie jest to językoznawcza analiza, co raczej dociekanie „sensu wypowiedzi Pawła w kontekście jego poglądów religijnych” (s. 18). Niemniej autor wskazał na definicje użytych kluczowych leksemów, które poddał szczegółowszej analizie w następnym rozdziale. Argumentacja ta koncentruje się na temacie uczestnictwa nie-Żydów (pogan) w przymierzu Izraela oraz sposobie, w jaki mogą oni uzyskać relację z Bogiem. Nowością tej części pracy jest trafne zwrócenie uwagi na potrzebę przesunięcia semantycznego wypowiedzi Pawła, co uzasadnione jest odkryciem w nich wpływów języka hebrajskiego.

W rozdziale czwartym, który logicznie powinien znaleźć się po drugim, trzymanie się w strukturze pracy układu *Listu do Galatów* niejako „wymusiło” taką kolejność, omówiony został końcowy jego fragment (rozd. piąty i szósty) „pod kątem spójności z poprzednimi częściami” (s. 19), choć w rzeczywistości jest to w dużej mierze syntetyczne powtórzenie argumentacji z rozdziałów trzeciego i czwartego tegoż listu. Pomaga on nieco bardziej rozeznaczyć środowisko adresatów listu i podsumować poglądy Pawła na temat uczestnictwa nie-Żydów w przymierzu Izraela. Autor rozprawy poddał go analizie mniej językoznawczej, a raczej religioznawczej. Z założenia „głównym zadaniem tego rozdziału jest przedstawienie odczytań, które potwierdzają tezę o tym, że hebrajskie wpływy kulturowe stanowią niezbędny pryzmat pozwalający na uchwycenie istoty wywodu apostoła” (s. 19), co autorowi w pełni się powiodło. Jego konstatacja jest poprawna: „Według niego [Pawła] relacja [człowieka] z Bogiem nie zależy od tego, czy dana osoba urodziła się Judejczykiem, gdyż status ten nie może jej tego zapewnić. Nie ma zatem sensu konwersja, gdyż za jej sprawą niemożliwy jest powrót do relacji z Bogiem. Jediną rzeczą, która to umożliwi, jest nowe stworzenie, będące udziałem tych, którzy przyjęli ofiarę Jezusa. Relacja z Bogiem opiera się natomiast na *pistis* rozumianej jako wierność, wytrwałość i podporządkowanie Bogu wypływające z miłości” (s. 460).

Ocena postępowania badawczego i rozwiązania postawionych kwestii. Trzeba podkreślić, że doktorant zadbał o właściwą objętość każdej części rozprawy, dostosowując ją do celu badawczego. Autor, jak wynika z przedłożonej pracy, ma świadomość, że podjął się zadania pionierskiego, wypełniając lukę w polskich badaniach nad *Listem do*

Galatów w zakresie, który sobie wyznaczył, tj. ukazania kulturowego podłoża semickiego w obszarze językowym, zwłaszcza semantycznym. Jego badania nad relacjami między podstawowym znaczeniem wyrazów greckich listu a ich semicką konotacją w konkretnych wypowiedziach Pawła (semantyką) należy uznać za właściwe i profesjonalne, pozwalające odkryć istotny sens Pawłowej myśli. Pomysł dodania w zakończeniu tłumaczenia / prafrazy listu, będącego integralną częścią pracy, okazał się zasadny i cenny, ponieważ daje wyraz całościowemu jej przedstawieniu i koresponduje z punktowymi analizami semantycznymi zawartymi w rozprawie.

Podsumowanie trafnie eksponuje tezę autora, iż głównym tematem *Listu do Galatów* jest *Dobra Nowina*, którą zdefiniował „jako pogląd halachiczny dotyczący tego, na jakich zasadach wyznawcy Jezusa z narodów mogą stać się częścią przymierza Izraela” (s. 467). Szczególną wartością pracy jest zawarta w niej próba redefinicji greckiego pojęcia *nomos*. Jego negatywne wartościowanie Tory w obszarze jej praktykowania przez nie-Żydów jest bez wątpienia – jak pisze autor – „czymś bez precedensu w literaturze judaizmu drugiej świątyni, toteż jeśli założymy, że *nomos* to Tora, zasadne stają się (...) konstatacje obrazujące Pawła jako apostatę, który zrywa całkowicie z religią Izraela, a także nauczaniem Jezusa oraz autorów Nowego Testamentu spoza korpusu Pawłowego” (s. 468). Jeżeli dodać do tego argumentację autora opartą na językoznawczych analizach, wspomaganych religioznawczym podejściem do wybranych kwestii, praca jawi się jako w pełni oryginalna, merytorycznie uzasadniona i zasługująca na wyróżniającą ocenę, ponieważ stanowi ważny głos w naukowym dyskursie nad Pawłowym wkładem do wczesnochrześcijańskiej doktryny religijnej.

W tej merytorycznej konkluzji należy stwierdzić, że praca zbudowana jest przejrzysto, w sposób przemyślany, z wyraźnym planem, a jej strona edycyjna idzie w parze z merytorycznym wywodem. Autor trzyma się zakresu pracy określonego w tytule i wstępie. Udało mu się zachować naukowy charakter rozprawy, o czym świadczy zastosowana akrybia. Na pochwałę zasługuje jego erudycja i dobrze prowadzona narracja oraz analizy językoznawcze. Tak więc doktorant dowiódł, że nie tylko opanował bogaty źródłowy materiał badawczy, ale formułowane tezy dobrze uzasadniał. Również strona edycyjna pracy domaga się oceny. Widać w tym zakresie staranność. Ortografia jest poprawna. Zapis bibliograficzny cytowanych publikacji jest poprawny i jednolity. Łamanie tekstu staranne.

Bibliografia. Należy jeszcze kilka słów powiedzieć o bibliografii, która stanowi

element oceny rozprawy doktorskiej. Dobór materiału źródłowego i literatury przedmiotowej dokonany został poprawnie, a podział materiału dokonany odpowiednio do zakresu i struktury pracy. Na pierwszy rzut wydaje się, że wykorzystał przede wszystkim najważniejsze publikacje obcojęzyczne, obrazujące rozwój podjętej tematyki badawczej, a pominął polskie (np. Gryglewicz, Rosłona, Szymanka, Stępnia, Romaniuka, Langkammera). Byłaby to jednak niesłuszna ocena, ponieważ brak jest u nich takiego podejścia metodycznego, jakie zaprezentował autor niniejszej rozprawy. Rzeczywistym uchybieniem jest natomiast niewykorzystanie przez doktoranta *Biblii Eku-
menicznej* (Warszawa 2017), która stanowi ważne osiągnięcie polskiej translatoryki i edytorstwa biblijnego.

Konkluzje. Odwołajmy się jeszcze raz do wymogów Ustawy, których spełnienie jest decydujące do rozstrzygnięcia, czy rozprawa ta może być podstawą do otrzymania stopnia doktora. Na trzy pytania Ustawy (czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego?; czy rozprawa doktorska wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej?; czy rozprawa doktorska wykazuje umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej?) należy odpowiedzieć twierdząco. Nie ma wątpliwości, że podjęty problem badawczy stanowi ważne zagadnienie współczesnych badań językoznawczych, religioznawczych i biblistycznych, z akcentem położonym na te pierwsze. Oryginalności rozwiązania problemu dopatrzeć się można przede wszystkim w analizach semantycznych wspomaganych wynikami badań z szerszego obszaru nauk o kulturze i religii. Nie pozostaje najmniejszej wątpliwości, że autor wykazał się w pracy znaczną wiedzą teoretyczną zarówno w obszarze językoznawstwa, jak i nauk biblijnych oraz judaistyki. Zgodnie z wymogami ustawy doktorant potrafi też rzeczowo i dogłębnie analizować źródła w aspekcie hermeneutycznym, historycznym, kulturowym i religioznawczym. Bezsprzecznie zatem doktorant z tych wymogów Ustawy wywiązał się w takim stopniu, aby widzieć w tej rozprawie podstawy do otrzymania stopnia doktora.

Stwierdzić trzeba, że Pan mgr Jakub Pogonowski przedstawił dobrą w rozumieniu naukowym rozprawę doktorską, zasługującą na wyróżnienie i publikację. Podjął w niej niezwykle pionierskie zadanie. Efektem jest praca twórcza, ciekawa heurystycznie i oryginalna. Przedstawione w niej zostały kwestie trudne, zarówno dla językoznawstwa, judaistyki i biblistyki. Rozprawa została napisana jasno, prostym językiem, bez zawi-

łości stylistycznych. Autor wykazał się umiejętnością analiz tekstów źródłowych, opłnował sztukę interpretacji i w sposób istotny wzbogacił wiedzę na temat epistolografii i myśli Pawłowej. Rozprawa przyczynia się nie tylko do pogłębienia wiedzy na powyższe tematy, ale staje się też doniosłą inspiracją do dalszych badań.

Biorąc pod uwagę pozytywne oceny merytoryczne, metodologiczne i formalne, stwierdzam, że rozprawa doktorska Pana Jakuba Pogonowskiego spełnia z naddatkiem wymagania, jakie przed rozprawami doktorskimi stawia prawo o tytułach i stopniach naukowych. Zasluguje także na wyróżnienie i publikację, ponieważ jej autor podejmuje dyskurs z czołowymi badaczami podjętej problematyki niemal nieobecnej w polskich publikacjach naukowych. Uważam, że przedstawiona rozprawa stanowi podstawę do realizacji dalszych etapów przewodu doktorskiego. Przedkładam wniosek o przyjęcie recenzowanej dysertacji i dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków, dnia 10 grudnia 2022 roku

